

IN MEMORIAM: IVO BANAC (1947. – 2020.)

S prof. Ivom Bancem postoji jaka osobna zadarska poveznica. Kao student kupio sam njegovu knjigu *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* na Kalelargi 1988. godine. Uskoro, 1991. s Profesorom me upoznao prof. Vladimir Skračić, dugogodišnji nastavnik na zadarskome Odsjeku za francuski jezik i književnost, zahvaljujući kojem sam 1994. dospio na Yale.

Doktorski studij na Yaleu omogućio mi je široku nadogradnju temeljnoga studija povijesti koju sam diplomirao u Zadru. Tada su na Odjelu za povijest Sveučilišta Yale predavali neki od najboljih svjetskih povjesničara. Dovoljno je spomenuti samo Paula Kennedyja, vodećega geopolitičara, Geoffreya Parkera, najglasovitijega vojnog povjesničara te Lindu Colley, najpoznatiju suvremenu britansku povjesničarku. Ivo je Banac glasio za najboljega suvremenog povjesničara jugoistočne Europe, uključujući i povijest komunizma. Povijesti komunizma privukla ga je obiteljska tragedija. Njegov je djed po majci, liječnik Ivan Hagijja, pod optužbom da je britanski špijun, zatvoren i pogubljen u Lepoglavi 1950. godine. Kao devetogodišnjak 1956. godine odselio se s majkom Anuškom u New York te se pridružio ocu Niku, koji je uskoro, 1962. preminuo u prometnoj nesreći u istom gradu.

Školovao se u New Yorku na isusovačkoj gimnaziji te potom na katoličkome Sveučilištu Fordham. Isusovačka naobrazba presudno je oblikovala njegov karakter. Na navedenim se studijima naučio, prema pravilima Loyolina reda, radnoj disciplini i etici odnosno ljubavi prema bližnjima i slabijima. Doktorirao je 1975. na Sveučilištu Stanford u Kaliforniji. Po završetku doktorata dobio je posao na prestižnome Sveučilištu Yale u New Havenu u državi Connecticut. Na Yaleu se kasnih osamdesetih odmah potvrdio kao najugledniji hrvatski humanistički znanstvenik u svijetu.

Tih su godina, od dolaska na Yale do početka rata u Hrvatskoj, nastala njegova najveća znanstvena djela. Pisao ih je uglavnom na dugačkome radnom stolu na dvanaestome katu zgrade na York Streetu, s kojega je preko križa na vrhu stola gledao na istočnu Novu Englesku sve do države New York. Među njima ističe se navedeno *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* (1984.) za koju je iste godine dobio prestižnu nagradu Wayne Vucinich za najbolje djelo o povijesti Istočne Europe, te *Sa Staljinom protiv Tita* (1988.) u kojoj je opisao informbiroovski rascjep u jugoslavenskome komunističkom pokretu. Uz bok s njima ravnopravno stoje dva najbolja znanstvena eseja u hrvatskoj historiografiji: “Struktura konzervativne utopije braće Vojnović” i “Hrvatsko jezično pitanje”. Njegova znanstvena djela krasi nedostižna snaga i svježina zahvaljujući komparacijskoj širini, neoborivim tezama i jasnim konceptima u kojima je sažimao povijesne procese.

Osim užih povijesnih zbivanja, njegovao je posebnu ljubav prema hrvatskomu jeziku i njegovoj povijesti. Svatko tko je pročitao navedeni esej o hrvatskome jezičnom pitanju može shvatiti ne samo povijest hrvatskoga jezika nego i našu povijest u cjelini. U “Predgovoru” navedene studije, tiskane 1984. na engleskome i 1991. godine na hrvatskome jeziku, istaknuo je da nas “povijest hrvatskog jezika jedina veže sa samim počecima našega narodnoga postojanja”; nakon toga je poentirao da će razvojem slobodne hrvatske države doći dan kad će “hrvatski jezik ostati bez svoga pitanja” i “kada ćemo i o jeziku moći govoriti, a da ne mislimo na jednu dugu i grčevitu borbu”.

Za potrebe ovoga časopisa potrebno se ukratko osvrnuti na sadržaj studije. Započeo je tezom da je “izuzetna složenost hrvatske jezične povijesti odraz hrvatske burne prošlosti”, koja je po jezikoslovcu Vatroslavu Jagiću “izvanredno korisna za znanstvenike, ali vrlo nesretna za narod”. Srž hrvatske povijesti sažeo je u rečenicu da je neprekidno komadanje hrvatskih zemalja proizvelo kod Hrvata izražen i trajan regionalan karakter. Istaknuo je ulogu Hrvata jadranskoga priobalja koji su bili izloženi latinskoj i kršćanskoj civilizaciji rimskoga Ilirika. Hrvatski je povijesni usud sažeo kao branu zapadnoga kršćanstva na vratima pravoslavnoga slavenskoga svijeta.

Nastavio je da se u kulturnome smislu najveći dio jadranske Hrvatske poistovjetio s ćirilometodskim nasljeđem i glagoljskim pismom. Premda je Rim djelovao protiv toga nasljeđa, slavensko je svećenstvo prihvaćeno iz potrebe. Tijekom napora reformnoga papinstva snaga slavenske liturgije počela je posustajati. Zagovaratelji glagoljice, da bi dokazali dostojanstvo slavenskoga jezika, pozvali su se na neupitnu reputaciju Svetoga Jeronima, rođenoga Dalmatinca, koji je po predaji izumio to pismo. Hrvatska je ćirilometodska tradicija, i slavenska pismenost, napredovala iza “umjetnoga Jeronimova štita”. Kod Hrvata su dakle postojale dvije paralelne tradicije u književnosti, obje vezane za dalmatinskoga sveca: ona ćirilometodska i glagoljska te ona, također jeronimska, vezana s latinskim klasicizmom i zapadnim kršćanstvom. Toleriranje pučkih oblika jezika u okviru tih baština otvorilo je prostor za uspon hrvatske renesansne književnosti u hrvatiziranim priobalnim gradovima. Istaknuo je da 16. stoljeće predstavlja vrhunac naše književnosti te da su se tada najbolja hrvatska književna dostignuća mogla mjeriti s najboljim djelima tadanje europske imaginacije što se ne može reći niti za jedno drugo razdoblje sve do naših dana.

Hrvatski jezični naponi u modernosti nisu se pak više bavili dostojanstvom hrvatskoga pučkog izraza nego potragom za standardom – za jedinstvenom književnom i pismenom normom. Dijalektalne su razlike, poticane migracijama, još više zamrsile ionako zamršenu jezičnu mješavinu. Nakon 16. stoljeća nastavilo se rušenje autoriteta čakavskoga jezika i širenje štokavskoga područja. To je presudilo u uspostavi smjera standardizacije. Za vrijeme 17., i u prvoj polovici 18. stoljeća, autoritet dubrovačko-

ga baroknog pjesništva, misionarske potrebe katoličke obnove te rast štokavskoga u književnim djelima bosanskih i dalmatinskih franjevac presudili su u korist štokavštine. Pri tome je posebno istaknuo utjecaj Andrije Kačića-Miošića usporedivši njegov *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* sa značenjem Lutherova prijevoda Biblije u Njemačkoj. Gaj, dakle, nije uspostavio hrvatski pisani i književni standard nego je stoljetna kretanja doveo do konačne pobjede premostivši jezični jaz kajkavske Hrvatske i ostalih hrvatskih zemalja. Nadodao je da je traganje za hrvatskom pismenom normom bilo tek nešto manje zamršeno. Do potpune pobjede latinice nad glagoljicom i bosančicom (hrvatskom inačicom ćirilice) došlo je u 18. stoljeću. Latinica je omogućila vezu sa zapadnim svijetom, ali je od navedenih pisama bila najmanje prilagodljiva hrvatskom fonološkom sustavu.

Težnju prema hrvatskoj jezičnoj integraciji ubrzala je politička stvarnost, odnosno slabost Hrvata prema nasrtljivim Mađarima koji su kraljevine Hrvatsku i Slavoniju sveli na nekoliko županija. Ilirska rješenja lingvističkoga i ortografskoga standarda Srbi su odbili. Vuk je Karadžić u potrazi za srpskim standardom proširio definiciju srpstva; temeljila se na štokavštini, a ne na religiji. Priklonio se razmišljanju utjecajnoga njemačkog povjesničara i slavista Augusta Ludwiga von Schölzera (1735. – 1809.) koji je poistovjetio “ilirski” sa srpskim. Za njime su se povel i drugi utjecajni slavisti: Dobrovský, Kopitar, Kollár, Šafařík i Miklošič. Srpska je lingvistička nacionalnost ohrabrila njihovu političku elitu koja je iznjedrila *Načertanije*. Zacrtali su srpske granice na rubovima štokavskoga govora, a hrvatski su nacionalni teritorij suzili na ekskluzivno čakavsko područje.

Djelujući na temelju ideja Gaja zagrebačka filološka škola nastavila je s ilirskom jezičnom praksom, ali se suočila s oporbotom drugih hrvatskih jezičnih škola. Kajkavska oporba bila je beznačajna u usporedbi s otporom pobornika štokavskoga kontinuiteta. Naveo je da su štokavci stare škole smatrali Gaja “previše revnim preobraćenikom”. Držali su se starih dalmatinsko-slavenskih normi pisanja, zalagali se za čiste novoštokavske oblike i što je najvažnije, branili ikavsko podnarječje. Spomenuo je primjedbe zadarske škole odnosno njezinih predstavnika Ante Kuzmanića i Šime Starčevića te one riječke predvođene Franom Kurelcem.

Nastavio je s definicijom srpstva, koja je uključivala svakoga tko govori štokavskim narječjem. Činila je zamašnjak moderne srpsko-nacionalne-integrativne ideologije kojom se moglo asimilirati i hrvatsko stanovništvo. Naglasio je da je Starčevićeva književno-ideološka djelatnost zaustavila brzo širenje Karadžićeva jezičnog utjecaja i njegovu asimilacionističku ideologiju, ali nije razvila vlastitu jezičnu alternativu. Osobito je istaknuo ulogu Đure Daničića, Srbina iz Novoga Sada koji je proveo dvanaestak godina u Zagrebu, prvo kao tajnik novoosnovane Jugoslavenske akademije,

a kasnije kao urednik Akademijina *Rječnika*. Zagreb je učinio središtem Karadžićeve škole, privukavši značajan broj pristaša među mladim jezikoslovcima. Ban Khuen izdašno je pomagao te “hrvatske vukovce” poput Tome Maretića i Franje Ivekovića, učinivši ih političkim saveznicima. Kada su se Hrvati konačno ujedinili oko jezičnoga i pravopisnoga standarda (novoštokavskoga ijekavskog i trideset latiničnih slova), Srbi su za vlastiti standard izabrali šumadijsko-vojvođanski ekavski. Naglasio je da je takav razvoj sadržavao dozu ironije s obzirom na količinu energije koju je Karadžić utrošio na obranu ijekavskoga, a Starčević ekavskoga izgovora.

Tijekom dviju Jugoslavija beogradski politički centralizam imao je svoj usporedni jezični pravac koji se očitovao u uvođenju srpskih izraza i gramatičkih oblika širom Jugoslavije kroz vojnu i civilnu administraciju i kroz škole. Hrvatska se borba protiv jezičnoga centralizma vodila u ime Brozova fonološkog pravopisa i Maretićeve gramatike čija je škola postala “kroatizirana”. Jezični unitarizam, odnosno međuratna nacionalna nejednakost temeljito je uništila unitaristički program jezične politike. Novosadski dogovor iz 1954. godine, koji je istaknuo da se radi o istome jeziku s dva izgovora, ijekavskim i ekavskim, našao je odgovor u *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* iz 1967. godine, nakon čega više nije bilo povratka na pozicije Novosadskoga dogovora. Ustav Republike Hrvatske iz 1974. godine istaknuo je da je hrvatski književni jezik službeni jezik na njezinu teritoriju. Završno je naveo zasluge zagrebačkoga poslijeratnog jezičnog kruga odnosno Stjepana Babića, Dali-bora Brozovića i Ljudevita Jonkea koji su objasnili vezu dijalektalnih književnosti s razvojem jedinstvenoga hrvatskog standarda i uklonili umjetni jaz koji je dijelio dopreporodnu i preporodnu hrvatsku književnost. U “Zaključku” je naveo da su dijalektalne razlike i politička fragmentacija predstavljale trajnu prepreku nacionalnom i jezičnom jedinstvu, ali su istovremeno predstavljale poseban izazov kulturnim djelatnicima da ih prevladaju. Navedena studija oslikava njegov znanstveni kapacitet i stil, sažima čitave sveske i na stotinjak stranica živo i cjelovito predstavlja povijest hrvatskoga jezika.

Na Yaleu je predavao u zlatno doba njegova Odjela za povijest. Zbog raspada komunizma i rata u bivšoj Jugoslaviji tijekom devedesetih, za njegovim je predavanjima vladao veliki interes među studentima. Dodiplomcima je predavao navedenu povijest komunizma, a doktorandima povijest nacionalnih ideologija i jugoslavensku međuratnu desnicu. Mnogim Hrvatima omogućio je studij na Yaleu jer je tražio da njegovi doktorski kandidati posjeduju potrebno predznanje, ali i da govore hrvatski. Kao stručnjak za Istočnu i Jugoistočnu Europu satima je mogao predavati o najsuptilnijim obilježjima europskoga jugoistoka poput razlike između albanskih Gega i Toska, srednjovjekovnome anžuvinskom *limesu* ili razračunavanjima unutar euroazijskoga

komunističkog bloka. Kao intelektualcu svjetskoga formata sva su mu vrata bila otvorena; njegove studente na Yaleu, kasnije one u Budimpešti i Zagrebu, upoznao je s vodećim imenima suvremene historiografije i njihovim djelima i rezultatima. U svojem se znanstvenome radu oslanjao jedino na povijesne izvore i dokumente koje je slagao u svojim metalnim ormarima i računalu. Zazirao je od ideološkoga relativizma koji je navirao u historiografiju. Doktorskim kandidatima koji su ga pitali kako pristupiti disertaciji odgovarao je onom jednostavnom, klasičnom: "Pišite onako kako je bilo!".

Početkom Domovinskoga rata aktivno se uključio u politiku. Organizirao je posjet prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana Yaleu 1990., sudjelovao u organizaciji prosvjeda Hrvata pred zgradom UN-a 1991. te sastavio tekst apela za mir u Hrvatskoj koji je potpisalo 127 nobelovaca, a koji je 14. siječnja 1992. objavljen u *New York Timesu*. Nakon sloma komunističkoga režima širenje prostora slobode smatrao je presudnom misijom hrvatskoga intelektualaca. Nakon povratka u Domovinu, 2003. izabran je za predsjednika Liberalne stranke te ministra zaštite okoliša i prostornoga uređenja u Vladi Republike Hrvatske. Ostao je najjači predstavnik duhovnoga i političkoga savezništva Hrvatske i Zapada, na čelu s Amerikom. Sukobljavao se sa svima onima kojima je smetao zapadni duh u Hrvatskoj i vrijednosti koje iz toga izvire i koje ga kao takve određuju.

Kao član Liberalne stranke, koju je utemeljio njegov prijatelj Vlado Gotovac, ostao je jedinstven u svojem američkom gledanju liberalizma koji se napaja individualnom slobodom i kršćanskom tradicijom o vrijednosti svakoga čovjeka na osnovi njegove besmrtnosti duše. Razgradnja naravnoga zakona i njegovih plodova utkanih u narav čovjeka, obitelji, nacije i vjere u cilju promicanja ateističkoga, revolucionarnoga voluntarizma, ostala mu je duboko strana. Bio je liberal, ali je pravio jasnu razliku između dviju liberalnih tradicija: one američke i one francuske. Zagovarao je ovu prvu koja se temelji na dvama osnovnim načelima pretočenima u *Deklaraciju nezavisnosti*: dostojanstvu čovjeka te premisi da ljudska prava i slobode dolaze od Boga. Kao i američki očevi vjerovao je da je Tvorac obdario čovjeka neotudivim pravima u koja se ubrajaju život, sloboda i težnja za srećom. Vjerovao je, u skladu s kršćanskim načelom, da se vlast mora temeljiti na poštovanju pojedinca odakle izvire naša prava na slobodu i dostojanstvo. Vjerovao je da većina mora biti čuvarica prava manjine. Za takvu se demokraciju borio i u Hrvatskoj.

Strano mu je bilo svako nasilje u ime revolucionarnoga progresivizma: najprije onoga jakobinskog, a potom komunističkog. Ono teži uništavanju povijesne tradicije, a ljude nastoji ideološkom cilju privesti terorom, konfisciranjem imovine, ukidanjem prava i sloboda. Razumljivo je stoga što je djelovao kao uvjereni anti-neokomunist jer je znao da se iza komunističke ideologije i njezinih modernih inačica krije udar

na društveni sklad, na razum i moral, koji u krajnosti vodi do sloma naše civilizacije.

Emotivnoga karaktera, strpljiv u slušanju i pripovijedanju, goleme radne energije, ustrajno je branio navedena načela. Neki su ga optuživali za političku prevrtljivost no bio je dosljedan u obrani protunaravne neokomunističke tradicije ukorijenjene i u hrvatskoj ljevici i desnici. Hrvatska je javnost očekivala njegove članke u vodećim tiskovinama o političkim događajima u kojima je sudjelovao i koje je oblikovao. U svakom njegovu djelu, od obimnih monografija do novinskih članaka, očituje se širina duha i promišljanja jer je kao izdanak američke katoličke slobodarske kulture uvijek promišljao humanistički i globalno. Među hrvatskim intelektualcima ostavio nam je na razmatranje najsmisleniju političku ostavštinu o našim korijenima i o našoj budućnosti.

Volio je Zagreb koji je izabrao za život, a posebno rodni Dubrovnik, njegovu Lučaricu i Gruž. Uvijek se odazivao na pozivna predavanja i suradnju na doktorskome studiju. Osim njegove velike povijesne ostavštine ostavio je i živo kršćansko svjedočanstvo posebno tijekom kratke bolesti. Sada kada u sjeni čempresa počiva uz svoju majku Anu na dubrovačkome Mihajlu, nadamo se ponovnom susretu u vječnosti, gdje nema više povijesti, nema više vremena, nema više tuge, nema ni boli koju je iskusio. Dragi prof. Banac, Bog Ti dao pokoj vječni, počivao u miru Kristovu!

Josip Vrandečić